

УДК 141.7(410):316.3

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.4.5>

Данканіч Римма Іванівна

кандидат філософських наук, доцент

доцент кафедри філософії

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

пр. Науки, 72, Дніпро, Україна

orcid.org/0000-0003-4968-678x

ФІЛОСОФІЯ І ЕТИКА ТОМАСА ГОББСА В КУЛЬТУРНІЙ ПАРАДИГМІ НОВОГО ЧАСУ

Актуальність проблеми. Антропологічний вимір людського буття в умовах глобальних викликів сучасності набуває особливої філософської значущості. Загострення проблем війни і миру, насильства та відповідальності, добра і зла актуалізує необхідність переосмислення класичних концепцій моральної філософії, у межах яких здійснюється аналіз природи людини та меж її свободи. У цьому контексті сучасна війна постає як гранична ситуація, що виявляє крихкість соціального порядку та повертає людину до стану екзистенційної невизначеності. Філософська спадщина англійського мислителя Нового часу Томаса Гоббса надає концептуальні засади для осмислення причин війни, механізмів насильства та можливостей їх подолання через морально-правове впорядкування людських відносин.

Мета дослідження полягає в аналізі морально-етичних засад філософії Томаса Гоббса з акцентом на його розуміння війни і миру, природного стану людини та суспільного договору як умови подолання руйнівних форм людського співіснування.

Методи та результати дослідження. У статті застосовано діалектичний метод для виявлення суперечностей між природним і соціальним вимірами людського буття, феноменологічний метод для осмислення екзистенційного досвіду страху, насильства і самозбереження, а також описовий метод для реконструкції ключових положень моральної філософії Т. Гоббса. У філософії Т. Гоббса війна постає не лише як форма збройного протистояння, а як стан радикальної відсутності нормативного порядку, у якому людина виходить за межі добра і зла, справедливого і несправедливого; Гоббсівська теза «війни всіх проти всіх» відображає антропологічні передумови насильства, зумовлені суперництвом, недовірою та жагою слави; Суспільний договір у концепції Гоббса виступає механізмом добровільного обмеження природних прав заради збереження життя, миру та соціальної стабільності. Поняття добра і зла у філософії Гоббса мають соціально-нормативний характер і виконують функцію впорядкування людської поведінки з метою самозбереження та уникнення повернення до стану війни.

Ключові слова: Томас Гоббс, війна, мир, «війна всіх проти всіх», природне право, добро, зло, свобода, культура.

Вступ. Кінець першої чверті третього тисячоліття характеризується загостренням комплексу глобальних викликів, які поставили під сумнів стабільність світового порядку та безпеку людського існування. Війни й воєнні конфлікти, епідемії, природні катаклізми, а також поглиблення соціально-економічної нерівності зумовили зростання соціальної нестабільності та відчуття екзистенційної загрози. За цих умов людина дедалі частіше постає як уразливий і беззахисний суб'єкт, неспроможний самостійно впоратися з інтенсивністю політичних, економічних, соціальних і духовних проблем, що набули системного характеру. У зв'язку з цим актуалізується питання про причини ескалації насильства та самодеструктивних тенденцій у розвитку людства. Особливої гостроти ці проблеми набули в контексті повномасштабної війни Російської Федерації проти України, яка стала не лише воєнним, а й цивілізаційним викликом сучасності. Ця війна продемонструвала кризу міжнародного права, крихкість системи колективної безпеки та повернення

до практик силового вирішення політичних конфліктів. Порушення фундаментальних принципів суверенітету, права народів на самовизначення та права людини актуалізує філософське осмислення природи війни, насильства, влади й відповідальності держави перед людиною.

Пошук відповіді на ці питання доцільно здійснювати в історико-філософській ретроспективі, зокрема через звернення до епохи Нового часу, початок якої традиційно пов'язують з Англійською буржуазною революцією 1640 року. Саме цей період позначився глибокими трансформаціями європейського суспільства, що охопили політичну, економічну, соціальну та духовну сфери культури. Революційні події сприяли формуванню нової культурної парадигми, що стала основою для зародження особливих структурних елементів світової культури. Нові культурні тенденції призвели до зміни уявлень про світ і місце людини в ньому, утвердження нових ідеалів, цінностей і культурних форм, а також окреслення кола ключових філософських проблем. До провідних питань філософії Нового часу належать проблеми історичного розвитку, природи влади, свободи особистості, а також співвідношення Бога і світу. Світ дедалі більше осмислюється як автономна система, у якій події відбуваються відповідно до внутрішніх закономірностей, без безпосереднього втручання трансцендентної волі. Гуманістичні тенденції цієї епохи сприяли утвердженню людини як центральної фігури культури та активного суб'єкта історичного процесу. У цьому контексті постає принципове питання: чи здатна людина діяти вільно в межах світового порядку та нести відповідальність за наслідки власної діяльності?

Отже, одним із головних завдань філософії Нового часу стало обґрунтування причин, природи та структури культуротворчої діяльності людини, а також пошук надійних методів здобуття достовірного знання як підґрунтя самостійної й відповідальної практичної діяльності. Ці пошуки безпосередньо резонують із сучасною українською реальністю, у якій питання відповідальності, свободи, прав людини та меж державної влади набувають не абстрактного, а екзистенційного значення.

Вагомий внесок у розробку зазначених проблем зробив англійський філософ Томас Гоббс (1588–1679), творчість якого формувалася в умовах громадянських війн, політичної нестабільності та соціальних конфліктів в Англії XVII століття. Пережитий досвід зумовив пріоритетність таких цінностей, як мир, порядок і стабільність, що стали центральними темами його філософських розвідок. Відоме положення Гоббса про «війну всіх проти всіх» у сучасному контексті набуває нового змісту, оскільки дозволяє осмислити повернення до логіки силового протистояння між державами та руйнування засад довіри у міжнародних відносинах.

Філософ не лише аналізував причини ворожості людини до людини, а й намагався виявити фундаментальні механізми подолання руйнівних тенденцій людської природи шляхом укладення суспільного договору. Згідно з Гоббсом, суспільний договір покликаний обмежити свавілля як окремих індивідів, так і політичних утворень заради досягнення миру та безпеки. У цьому сенсі війна Росії проти України демонструє наслідки руйнування договірних засад міжнародного співіснування та нехтування відповідальністю держави перед людиною. Важливим питанням, що постало у філософії XVII століття, була проблема соціальної несправедливості. Вважалося, що люди, наділені свободою волі, через неумцтво, упередження або злі наміри створювали суспільні закони, які суперечили природній сутності людини. Такі закони призводили до нерівності, насильства та страждань. Мислителі Нового часу вбачали своє завдання у виробленні принципів суспільного устрою, що відповідали б природному порядку Всесвіту, виходячи з переконання, що всі люди народжуються рівними та наділені Творцем невід'ємними правами, серед яких – право на життя, свободу і прагнення до щастя. Саме ці принципи сьогодні стають ціннісним підґрунтям опору українського суспільства агресії та насильству.

Мета та завдання. Отже, метою цієї статті є дослідження морально-етичних засад філософії Томаса Гоббса, що передбачає виконання наступних завдань:

1. З'ясувати культурне підґрунтя морально-етичної доктрини Т. Гоббса.
2. Проаналізувати постулат Т. Гоббса «війна всіх проти всіх» у контексті визначення понять «війна» і «мир».
3. Визначити зміст поняття «добро і зло» в тлумаченні Т. Гоббса.

Методи дослідження. З метою розкриття змістовних і конститутивних засад мети дослідження в роботі широкого застосування знайшли наступні методи: діалектичний, феноменологічний, дескриптивний. Залучення вказаного методологічного інструментарію дозволило визначити динаміку розвитку, внутрішній характер і складові соціально-філософської теорії Т.Гоббса та її етичних засад (діалектичний метод); виявити і охарактеризувати етичну проблематику у соціальній доктрині Т.Гоббса.

Соціально-філософська спадщина Томаса Гоббса всебічно проаналізована в західній науковій традиції, насамперед у таких фундаментальних виданнях, як «The Cambridge Companion to Hobbes» [10] під редакцією Тома Сорелла та «The Cambridge Companion to Hobbes's Leviathan» [11] за редакцією Патрісії Спрінгборг, де розкрито моральні й політичні виміри його вчення. Вагомий внесок у дослідження етичних засад філософії Гоббса зробили Том Сорелл, Кінч Хоекстра та Шерон Лойд, зокрема у «The Bloomsbury Companion to Hobbes» [9], де моральна філософія розглядається у зв'язку з законами природи та концепцією природного стану. В українській історико-філософській думці соціально-моральні ідеї британського мислителя представлені фрагментарно, але розроблялися І. Бредуном [1], М. Якобом [6], О. Дзьобанем [4], А. Коваленком [4] та іншими дослідниками. Попри значну кількість праць, етичний компонент соціальної філософії Гоббса нерідко залишається на периферії уваги, що зумовлює актуальність його подальшого теоретичного осмислення.

Результати дослідження. Томас Гоббс системно осмислив проблему співіснування держави і суспільства в своєму соціально-етичному вченні. Його соціально-філософська концепція є фундаментом сучасного європейського державотворення, політичної думки і права. Саме тому її ретельне вивчення і неупереджений аналіз є першочерговим завданням для українських державних і суспільних інституцій, що дозволить, з одного боку, осмислити її, враховуючи вітчизняні реалії, а з іншого – імплементувати в курс національної програми державотворення.

Саме в роботах «Левіафан» [3] і «Бегемот» [2] викладені основні засади моральної філософії і політичної теорії британського мислителя. На основі поєднання цих двох елементів вчення Т.Гоббса формується його фундаментальна теорія «Social Construct» (Суспільного договору). Для філософа важливо показати засади громадянського суспільства та делегування ним повноважень на користь держави. Як зазначав сам Т.Гоббс, закони моралі і природи є вічними, оскільки тільки вони завжди зобов'язують совість, але ефективні лише там, де гарантовані [3, с. 177]. Саме звідси походить ідея держави як гаранта громадянськості і права. При цьому варто зауважити, що право тут розуміється не тільки як юридична наука і механізм, а й як моральна філософія.

Моральна філософія Томаса Гоббса формується в межах його антропологічного проекту та безпосередньо пов'язана з аналізом внутрішніх почуттів, прагнень і раціональних механізмів людської поведінки. На відміну від класичних етичних систем, що апелюють до трансцендентних або універсальних моральних норм, Гоббс розглядає мораль як похідну від людської природи та умов соціального співіснування.

Центральним положенням гоббсівської моральної концепції є заперечення абсолютного характеру добра і зла. Філософ послідовно наголошує на їх релятивному статусі, підкреслюючи, що моральні оцінки не закорінені в самих речах, а виникають у процесі людського ставлення до них. Моральна філософія, за Т. Гоббсом, є вченням про добро і зло в контексті людського співжиття та соціальної взаємодії. Поняття добра і зла не мають самостійного, об'єктивного існування, а виступають назвами для людських прихильностей і відраз, які змінюються залежно від характеру, звичаїв, переконань і способу мислення окремих людей. Саме тому судження про добро і зло істотно різняться не лише між різними індивідами, а й у межах одного й того самого суб'єкта в різні періоди життя [3, с. 178–179].

Гоббс підкреслює, що розбіжності між людьми стосуються не тільки чуттєвих оцінок – приємного і неприємного для органів чуття, – але й розумового судження щодо того, що є доцільним або недоцільним у людських учинках. Одна й та сама річ може в різний час оцінюватися людиною як добро або як зло, що неминуче породжує суперечки, конфлікти й, зрештою, призводить до стану війни.

У природному стані, який мислитель ототожнює зі станом війни всіх проти всіх, індивідуальні прагнення кожної людини стають єдиним мірилом добра і зла. Лише з виходом за межі цього стану люди приходять до спільного усвідомлення того, що мир є безумовним добром. Відповідно, добродіями визнаються ті якості та засоби, які ведуть до миру, зокрема справедливність, вдячність, скромність, неупередженість, здатність до прощення та інші природні закони, тоді як протилежні їм риси розглядаються як вади, тобто зло [3, с. 178].

Отже, моральна філософія постає як наука про чесноти і пороки, а істинне вчення про природні закони — як справжня моральна філософія, оскільки саме воно визначає засади мирного й упорядкованого людського співіснування [3, с. 179].

Як зазначає Гоббс, «кожен називає добром те, до чого має потяг, а злом — те, чого уникає; предмет зневаги ж називається нікчемним і дріб'язковим», а самі поняття добра і зла «завжди вживаються відносно до особи, що їх уживає» [3, с. 100]. Таким чином, моральне судження постає не як онтологічна характеристика об'єкта, а як результат суб'єктивної оцінки. Важливим елементом гоббсівської моральної філософії є поняття «явного» або «видимого» добра і зла. Людський вибір, за Гоббсом, ґрунтується на здатності передбачати наслідки власних дій. Якщо в доступному для передбачення ланцюгу наслідків позитивні результати переважають негативні, така дія сприймається як добро; у протилежному випадку — як зло. Сам мислитель зазначає, що коли «добро переважає зло, увесь такий ланцюг називають явним або видимим добром», а якщо переважає зло — «явним або видимим злом» [3, с. 107]. Моральність у цьому сенсі постає як раціональна практика оцінювання наслідків, а не як слідування наперед заданим нормам. Раціональний вимір моральності безпосередньо пов'язаний у Гоббса з поняттям природного права. Природне право (*jus naturale*) визначається як «свобода кожної людини використовувати власні сили на власний розсуд для збереження своєї власної природи, тобто життя» [3, с. 154]. У цій перспективі моральна дія не протистоїть інстинкту самозбереження, а логічно з нього випливає. Свобода, за Гоббсом, означає «відсутність зовнішніх перешкод, які можуть позбавити людину частини її влади діяти» [3, с. 155], що підкреслює негативний, а не нормативний характер свободи.

Принципове значення для моральної філософії Гоббса має також розрізнення між правом (*jus*) і законом (*lex*). Якщо право означає свободу вибору, то закон встановлює обов'язок і межі допустимої поведінки. Як наголошує філософ, «право полягає у свободі робити або не робити, тоді як закон визначає і зобов'язує до одного з цих варіантів» [3, с. 155–156]. Саме завдяки законам природні моральні приписи набувають стабільності та можуть функціонувати як основа впорядкованого соціального життя.

Завершальним елементом гоббсівської моральної концепції є вчення про природні закони як раціональні приписи, спрямовані на збереження життя і встановлення миру. Природний закон (*lex naturalis*) визначається як правило, знайдене розумом, «за яким людині забороняється робити те, що згубне для її життя» [3, с. 155].

Отже, моральна філософія Томаса Гоббса постає як раціоналістична та релятивістська концепція, у межах якої добро і зло визначаються через людські прагнення, розум і здатність передбачати наслідки дій. Моральність тут не є трансцендентною нормою, а виконує функцію інструменту впорядкування людської поведінки з метою самозбереження, миру та стабільності соціального порядку.

Проблема добра і зла є однією з вічних в історії філософії, етики, релігійної філософії і теології. У контексті вчення Т.Гоббса, ця проблематика є глибоко соціальною. Мислитель розглядає добро і зло як юридичні, моральні і суспільні категорії. Тут ми бачимо, що британський філософ дистанціюється від метафізики, теології та ідеалістичної філософії Античності, Середньовіччя і Ренесансу. Якщо в попередні періоди історії добро і зло вважалися метафізичною конструкцією, що особливо помітно на прикладі платонізму, східної філософії та християнської теології, то, починаючи з XVII століття відбувається суттєвий поворот у розумінні їх сутності. Британський мислитель Т.Гоббс — яскравий теоретик і провідник цих змін.

Очевидно, що тільки держава з делегованими їй повноваженнями може визначати моральний, а фактично суспільний характер вчинків громадян. Цей пафос загалом визначає як

інтелектуальні пошуки Т.Гоббса, так і його розуміння історії людського співтовариства. Зрештою, його ідея «Social Contract» (суспільного договору) – наочно демонструє суспільно-державницький характер філософії мислителя.

Т. Гоббс стверджує, що шукати шляхи до подолання «війни» людей спонукають страх смерті і бажання якомога більше задовольнити свої життєві потреби. Розум же підказує, на яких умовах між людьми повинен бути укладений договір, що веде до довгоочікуваного миру.

За Т.Гоббсом, ці умови є природні закони. Перший (основний) природний закон визначається філософом як необхідність «шукати миру та слідувати йому» [3, с. 155-156]. Другий закон, що наказує людині (в разі згоди на те інших людей) «відмовитися від права на всі речі в тій мірі, в якій це необхідно в інтересах миру і самозахисту, і задовольнятися таким ступенем свободи по відношенню до інших людей, яку вона допустила б в інших людей по відношенню до себе» Т. Гоббс підкреслює, що мир досягається тільки за умови, що кожна людина відмовиться від «права робити все, що вона хоче». В іншому випадку відбутися – війна не буде подолана [3, с. 156].

З другого закону випливає третій: «люди повинні виконувати укладені ними угоди, адже без цього виконання і слідування угоди не мають ніякого значення і є лише порожніми звуками». Це і є джерело справедливості, якої, як і власності, не було місця в додержавному стані [3, с. 166].

Природні закони, за Гоббсом, є приписами розуму, які вказують людині ті правила поведінки, дотримання яких сприяє самозбереженню та досягненню миру. Проте в умовах природного стану ці приписи не мають сили закону у власному сенсі, оскільки не супроводжуються зовнішнім примусом і не забезпечені санкціями. До заснування держави вони виступають лише моральними настановами, що схиляють людей до миру, але не можуть гарантувати його реалізацію, адже їх виконання залежить виключно від волі окремих індивідів [3, с. 166-167].

Оскільки всі люди за своєю природою є рівними, жоден з них не володіє достатньою владою для того, щоб забезпечити дотримання укладених договорів. Саме тому угоди, що ґрунтуються лише на взаємній довірі, в умовах природного стану залишаються нестійкими й не можуть слугувати надійною основою суспільного миру. Як наголошує Гоббс, домовленості без сили, здатної примусити до їх виконання, є лише словами і не мають обов'язкової сили, необхідної для гарантування безпеки [3, с. 155–156].

Як показує філософ, саме природний характер законів – є засобом інтеграції людей, як в організаційному сенсі, так і в моральному. Саме внаслідок цього, вказує мислитель, всі люди погоджуються з тим, що мир є добро, а тому добром, себто моральними чеснотами, є також шляхи та засоби миру. Цікаво, що серед засобів миру мислитель наводить наступні: справедливість; вдячність; скромність; неупередженість; прощення; інші природні закони [3, с.178].

Таким чином, стає зрозумілим, що для Т. Гоббса – добро і зло є природними процесами, що відбуваються в суспільстві. Вони глибоко природні і не мають метафізичного характеру. На думку американської дослідниці Ш.Лойд, Т.Гоббса зазвичай вважають ціннісним суб'єктивістом на підставі його спостереження в розділі VI Левіафана, що люди зазвичай використовують терміни «добро» і «зло» для позначення їх особистих симпатій і антипатій, їх уподобань. Хоча вони мають намір приписувати об'єктивну цінність того, що вони хвалять, насправді вони просто висловлюють своє позитивне або негативне ставлення до предмету. Хоча таке прочитання тексту Гоббса отримує певну підтримку, воно помилково приймає критичне зауваження Гоббса про те, що він вважає неправильним використанням мови, за нормативне схвалення. Фактично, Т.Гоббс відкрито критикує давньогрецьких філософів, і особливо школу Аристотеля, за їх помилку у вимірі добра і зла за їх власними симпатіями і антипатіями. У природному стані до того, як з'явилося якесь громадянське уряд, яке могло б виступати в якості остаточного арбітра в суперечках, приватна думка є єдиним можливим ресурсом для апеляції, оскільки вирок Бога заперечується. Вічний і незмінний закон природи забезпечує правильний моральний стандарт, але, як і будь-який закон, він вимагає тлумачення. Отже, як зазначає Гоббс, для всіх намірів і цілей приватне судження на основі особистого смаку дійсно служить мірилом добра і зла [7, с. 133].

Висновки. Основою соціально-етичної концепції Т.Гоббса виступає вчення про державу, людину і суспільство, де держава виконує функцію обмеження природних прав людини штучним способом з метою забезпечення миру і самозбереження. Людина за своєю природою – не соціальна істота, але прагне жити в суспільстві через страх смерті. Отже, індивідууми, що живуть в суспільстві мусять дотримуватися суспільного договору для досягнення миру і забезпечення рівності людей між собою. Основа держави лежить в розумному прагненні людей до самозбереження і безпеки. Природне право людини – це її свобода використовувати свої здібності в узгодженні зі своїм розумом. Природний закон – це правило, що засновано не на погодженні людей між собою, а в узгодженні людини зі своїм розумом.

Постулат Т. Гоббса «війна всіх проти всіх», що відображає природний стан людської сутності. Існують три основні причини ворожнечі між людьми: конкуренція; недовіра; жага слави. Конкуренція змушує людину воювати з іншою людиною заради власної вигоди; недовіра призводить до війни через пошук безпеки; жага слави – це цькування людей заради самоутвердження. Поняття «війна» – це не одномоментний акт, не завжди конкретна подія, а природний стан людського ества. Отже, сутність війни полягає не в війні як дії, а в війні – як прагненні і готовності до дії. Стан «війна всіх проти всіх» унеможливує досягнення стану спокою людини, суспільства, держави. Гоббс, таким чином, створює соціально-етичну концепцію метою якої є перетворення людини-дикуна в соціальну істоту – законслухняного громадянина, шляхом обмеження її природних прав. Але як досягнути добровільної відмови від власної свободи – робити те, що здається правильним тобі?. Саме це є головним важелем на якому тримається суспільний договір по обмеженню природних прав людей. Індивід добровільно делегує частину своїх повноважень державі заради реалізація своїх егоїстичних цілей : власної безпеки та безпеки свого майна.

Отже, «мир» – це стан людини, суспільства, держави, в якому відсутні наміри щодо воєнних дій і забезпечене право людини на щасливе життя. приборкання в людині її вовчої природи, за Гоббсом, є єдиною запорукою для її вдосконалення і досягнення щастя. Держава відбирає у людини її природні права, залишаючи їй лише право на життя. Віднині єдиним правом на землі є державний закон, який реалізує волю державної влади. Майбутнє людини, таким чином, її прагнення, здоров'я, освіта і якість життя знаходиться в руках держави. Віддаючи свої права державі, людина отримує обов'язки коритися суспільним законам, що створені на основі моральних принципів;

Більш того, людина втрачає свободу тоді, коли робить речі, що можуть мати згубні наслідки для її життя., що свободою Томас Гоббс називає «громадянську свободу», бо не існує абстрактної свободи. Людська свобода суворо детермінована суспільними законами. Отже, свобода за Гоббсом –це будь-яка діяльність, що дозволена законом. У межах закону громадянин має право діяти на свій розсуд. Отже, свобода Гоббса і свобода людської волі – різні поняття. Свободи людської волі, так само, як і абсолютної свободи не існує. Однак свобода як така співмірна необхідності. Більш того, вона не може існувати без необхідності, адже, за словами Гоббса, води річки мають не тільки свободу, але й необхідність текти по своєму руслу;

Відтак, філософія моралі Т.Гоббса виступає як наука про добро і зло в суспільних відносинах. Корінь добра і зла лежить в наших відчуттях, пов'язаних з життєдіяльністю людини, суспільства, держави. Добро і зло існують лише в співвіднесенні з людською діяльністю, де розумна поведінка людини – це добро, нерозумна поведінка людини – це зло. З точки зору Томаса Гоббса, проблеми взаємовідносин людей повинні розглядатися в контексті «добра» і «зла» і філософія покликана дати відповідь на питання, як обмежити зло. Моральна філософія покликана осмислити природу доброчесностей і вад, адже саме через них конкретно проявляються й реалізуються добро та зло. Отже, доброчесність – це вчинки людей, що узгоджуються з розумом, а вада – це наслідок нерозумної діяльності людини.

Отже, звернення до філософського спадку Томаса Гоббса у контексті вирішення проблеми війни і миру є досить релевантним не тільки для України але й для всієї світової спільноти загалом. Адже Томас Гоббс відкриває причину, яка спонукає вороже налаштованих людей шукати

діалогу і миру – це страх за своє життя і страх позбутися комфорту і благополуччя. Метою соціальної держави, за Гоббсом, є скасування природнього стану «війни всіх проти всіх» і встановлення нового закону, що забезпечує мир і стабільність і майбутнє кожній людині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бредун І. Уявлення про державу англійських філософів XVII століття на прикладі Томаса Гоббса. *Гуманітарний часопис*. 2011. № 1. С. 122–126.
2. Гоббс Т. Бегемот. Київ : «АБРИС», 1996. 336 с.
3. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної. Київ : Дух і Література, 2000. 606 с.
4. Дзюбань О. Проблеми безпеки у договірній концепції Томаса Гоббса: аксіологічний аспект. *Стратегічні пріоритети*. №1 (6). 2008. С. 161–167.
5. Коваленко А. Передчасно «Левіафан» списувати в брукх. Політико-правова концепція походження і розвитку державної влади Т. Гоббса. *Віче*. 2002. № 8. С. 64–68.
6. Якоб М. Ідея соціально-правової держави у філософських концепціях Т. Гоббса і Дж. Локка [Текст]. : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.05 / М. М. Якоб; кер. роботи В. І. Ярошовець; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2003. 16 с.
7. Lloyd S. Good and Evil. *The Bloomsbury Companion to Hobbes* / edited by S.A. Lloyd. London, New York : Bloomsbury Publishing Plc, 2013. P. 132–133.
8. Skinner Q. The Foundations of Modern Political Thought: Volume II: The Age of Reformation. Cambridge : Cambridge University Press, 1978. 414 p.
9. The Bloomsbury Companion to Hobbes / edited by S.A. Lloyd. London, New York : Bloomsbury Publishing Plc, 2013. 331 p.
10. The Cambridge Companion to Hobbes / edited by Tom Sorell. Cambridge : Cambridge University Press, 2006. 404 p.
11. The Cambridge Companion to Hobbes's Leviathan / edited by Patricia Springborg. New York : Cambridge University Press, 2007. 556 p.

REFERENCES

1. Bredun, I. (2011). Uiavlennia pro derzhavu anhliiskykh filosofiv XVII stolittia na prykladi Tomasa Hobbsa [Conceptions of the State in the English Philosophy of the Seventeenth Century: The Case of Thomas Hobbes]. *Humanitarnyi chasopys*, no. 1, pp. 122–126. [in Ukrainian]
2. Dzoban, O. (2008). Problemy bezpeky u dohovirni kontseptsii Tomasa Hobbsa: aksiolohichni aspekt [Security Issues in Thomas Hobbes's Contractual Theory: An Axiological Aspect]. *Stratehichni priorytety*, vol. 1, no. 6, pp. 161–167. [in Ukrainian]
3. Hobbes, T. (1996). Behemot [Behemoth]. Kyiv: Abrys. 336 p. [in Ukrainian]
4. Hobbes, T. (2000). Leviatan, abo Sut, budova i povnovazhennia derzhavy tserkovnoi ta tsyvilnoi [Leviathan, or the Matter, Form, and Power of a Commonwealth Ecclesiastical and Civil]. Kyiv: Duh i Litera. 606 p. [in Ukrainian]
5. Kovalenko, A. (2002). Peredchasno «Leviatan» spysuvaty v brukht: polityko-pravova kontseptsiia pokhodzhennia i rozvytku derzhavnoi vldy T. Hobbsa [It Is Too Early to Write Off the “Leviathan”: The Political and Legal Concept of the Origin and Development of State Power in T. Hobbes]. *Viche*, no. 8, pp. 64–68. [in Ukrainian]
6. Lloyd, S. A. (2013). Good and evil. In S. A. Lloyd (Ed.), *The Bloomsbury companion to Hobbes* (pp. 132–133). London, New York: Bloomsbury Publishing.
7. Lloyd, S. A. (Ed.). (2013). *The Bloomsbury companion to Hobbes*. London, New York: Bloomsbury Publishing.
8. Skinner, Q. (1978). *The foundations of modern political thought* (Vol. 2: *The age of Reformation*). Cambridge: Cambridge University Press.
9. Sorell, T. (Ed.). (2006). *The Cambridge companion to Hobbes*. Cambridge: Cambridge University Press.
10. Springborg, P. (Ed.). (2007). *The Cambridge companion to Hobbes's Leviathan*. New York: Cambridge University Press.
11. Yakob, M. (2003). Ideia sotsialno-pravovoi derzhavy u filosofskykh kontseptsiiakh T. Hobbsa i Dzh. Lokka [The Idea of the Social and Legal State in the Philosophical Concepts of T. Hobbes and J. Locke] (Extended abstract of PhD dissertation in philosophy, specialty 09.00.05). Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine. 16 p. [in Ukrainian]

Dankanich Rymma Ivanivna

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Philosophy
Oles Honchar Dnipro National University
72, Nauky ave., Dnipro, Ukraine
orcid.org/0000-0003-4968-678x

THOMAS HOBBS'S PHILOSOPHY AND ETHICS IN THE CULTURAL PARADIGM OF THE MODERN ERA

Issue topicality. *The anthropological dimension of human existence under the conditions of contemporary global challenges acquires particular philosophical significance. The intensification of the problems of war and peace, violence and responsibility, good and evil foregrounds the necessity of rethinking classical concepts of moral philosophy, within which the nature of the human being and the limits of human freedom are analyzed. In this context, modern war emerges as a limit situation that reveals the fragility of social order and returns the individual to a state of existential uncertainty. The philosophical legacy of the early modern English thinker Thomas Hobbes provides conceptual foundations for understanding the causes of war, the mechanisms of violence, and the possibilities of overcoming them through the moral and legal regulation of human relations.*

Goal of the research is to analyze the moral and ethical foundations of Thomas Hobbes's philosophy, with particular emphasis on his understanding of war and peace, the state of nature, and the social contract as a condition for overcoming destructive forms of human coexistence.

Methods and research results. *The article employs the dialectical method to identify the contradictions between the natural and social dimensions of human existence, the phenomenological method to comprehend the existential experience of fear, violence, and self-preservation, and the descriptive method to reconstruct the key tenets of T. Hobbes's moral philosophy. It is demonstrated that in Hobbes's philosophy war appears not only as a form of armed confrontation but as a condition of radical absence of normative order, in which the human being transcends the distinctions between good and evil, justice and injustice. It is substantiated that Hobbes's thesis of the "war of all against all" reflects the anthropological preconditions of violence determined by competition, diffidence, and the desire for glory. It is shown that the social contract in Hobbes's conception functions as a mechanism of voluntary limitation of natural rights for the sake of preserving life, peace, and social stability. It is established that the notions of good and evil in Hobbes's philosophy possess a social and normative character and perform the function of regulating human behavior with the aim of self-preservation and avoiding a return to the state of war.*

Key words: Thomas Hobbes, War, Peace, «The war of all against all», Natural law, Good, Evil, Freedom, Culture.

Дата надходження статті: 13.10.2025

Дата прийняття статті: 11.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025